

НАУЧНО ДРУШТВО ЗА НЕГОВАЊЕ
И ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
БЕОГРАД

СТУДИЈЕ СРПСКЕ И СЛОВЕНСКЕ
Серија I, год. XV

КАТЕДРЕ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БЕОГРАД

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НИКШИЋ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
БАЊА ЛУКА

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ИСТОЧНО САРАЈЕВО

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НОВИ САД

ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ФАКУЛТЕТ
КРАГУЈЕВАЦ

СРПСКИ ЈЕЗИК

XV

Београд, 2010.

811.163.41'367.332

821.163.41.09-32 Глишић М.: 81'367

СРЕТО ТАНАСИЋ

Институт за српски језик
Београд

Оригинални научни рад

Примљен: 18. 11. 2009.

Прихваћен: 12. 1. 2010.

**БЕЗЛИЧНА РЕЧЕНИЦА У ПРИПОВИЈЕТКАМА
МИЛОВАНА ГЛИШИЋА**

Милован Глишић спада међу најзначајније српске приповједаче с краја деветнаестог вијека. Књижевна историја га сматра оснивачем српске реалистичке приповијетке који се наслања на народну књижевност. Он је значајно допринио развоју српског књижевног језика. У овом раду анализираће се употреба безличне реченице у Глишићевим приповијеткама. Циљ рада је да се утврди колико је безлична реченица присутна у језику Глишићевих приповједака и колико су распрострањене поједине њене подврсте.

Кључне речи: српски књижевни језик, синтакса, проста реченица, безлична реченица.

Милован Глишић припада најзначајнијим српским приповједачима с краја деветнаестог и прве деценије двадесетог вијека. Српска књижевна критика га сматра оснивачем српске реалистичке приповијетке (Бошков 1961: 11). Иако се прошле, 2008, године навршило сто година од Глишићеве смрти, интересовање књижевне науке за његово дјело није ни данас престало (Вукићевић 2009). У овом раду ја ћу се позабавити једним питањем језика у књижевном дјелу М. Глишића. Увид у језик овога писца представља и увид у српски књижевни језик поствуковског периода, када је он дошао на виши ниво израђености. „Заједно са сеоским темама они [М. Глишић, М. Ђ. Милићевић, Ј. Веселиновић] су унели и сеоски језик, потпуно у складу и са вуковском оријентацијом у српској култури и са начелима реализма у књижевности. Сва три поменути писца била су из предела где се дијалекат

не разликује битније од екавског књижевног језика (ваљевски крај, северна Шумадија, Мачва). ... Тако се догодило да су они писали народним језиком, а да се то ипак не осети као удаљавање од књижевног. Тада, уосталом, гранична црта између једног и другог још није била оштро повучена.“ (Ивић 1988: 260) Милован Глишић је радио на своме језику, односно мијењао га је у складу са Вуковом нормом. С друге стране, он је богатио српски књижевни језик, посебно на плану лексике, јер се у његовим приповијеткама налази много ријечи којих нема у Вуковом Рјечнику, а које су данас саставни дио српског књижевног језика¹. Слично о његовоме језику пишу и новији истраживачи, нпр.: „Већ летимично прелиставање часописа из шездесетих и седамдесетих година XIX века открива да су Глишићеве приповетке другачије. Оно што је у српској књижевности постојало стилски раздвојено или још увек невешто повезано у прози Милована Глишића је успешно синтетизовано. У њој су обједињени различити функционални стилови, а развијени облици писане традиције синтетизовани са усменом. Глишићева приповетка стога може послужити као идеалан образац крупних стилских померања унутар самог књижевног језика, насталих прожимањем реалистичког стила са: а) стилем усмене књижевности, б) раније писане књижевности, в) и некњижевним стилем (разговорним, административним, научним, публицистичким) (Вукићевић 2009: 11)“. Карактеристике приповједака Милована Глишића које је утврдила књижевна историја, како у погледу његовог мјеста у српској књижевности друге половине 19. вијека тако и оне које се тичу његовог језика и стила, узима у обзир и Јелена Јовановић на почетку своје студије о Глишићевој хуморесци *Модерна стилистика* (Јовановић 2009: 195–196). У овом раду, посвећеном јубилеју професора Милоша Окуке – који се у свом плодном научном раду успјешно бавио и српским књижевним језиком овога периода, истина на другој српској страни, у Босни и Херцеговини² – ја ћу се позабавити безличним реченицама у приповијеткама Милована Глишића. Циљ ми је да утврдим колико је овај модел реченице присутан у језику књижевног дјела овога писца и које врсте безличних реченица се ту јављају.

Као што је познато, безличне или бесубјекатске реченице су такве просте реченице код којих се не јавља синтаксички субјекат, односно реченице код којих не постоји синтаксичка позиција за овај реченични члан. Ради се о једном од два основна модела српске просте реченице – о једночланом моделу просте реченице.

¹ О овом се исцрпно говори у студији Голуба Добрашиновића (1958) – о мијењању језика у новим издањима приповједака и о богатству лексике и о другим особеностима језика у Глишићевом дјелу. Такође, о овоме се говори и у раду Николић 1959.

² Мислим да је професор Окука и највише урадио на изучавању српске писане ријечи у Босни и Херцеговини у деветнаестом вијеку и раније.

М. Стевановић каже да су најпознатије безличне реченице оне које рефе-ришу о неким природним, космичким или атмосферским појавама (Стевановић 1991: 88). У прегледаним приповијеткама М. Глишића нашао сам неколико таквих примјера:

[1]

1. Таман *свану*, а већ стаде газда Милун, по обичају, викати по кући (148).
2. Већ *се* прилично *одјутри* (148).
3. *Беше се* већ давно *смркло* (192).
4. ... хоће да чека баш док *не сване* (194)..
5. У том *се беше* почело да *облачи*, спрема се киша (60).

Ради се о типичним безличним реченицама ове врсте, како их описује М. Стевановић. У три примјера безличном реченицом се најављује почетак дана, а у једном се најављује почетак ноћи, док се у петом најављује наоблачење. У прва три примјера ове безличне реченице служе да се читаоци уведу у неку нову ситуацију, у петом се овом реченицом завршава дијалог међу јунацима приповијетке. Последњи примјер је интересантан и по томе што се у предикату безличне реченице јавља фазни глагол³. У прегледаним приповијеткама нисам запазио више оваквих примјера.

У анализираним приповијеткама јављају се и безличне реченице с глаголским предикатом које имају даљи објекат у дативу.

[2]

1. *Дошло* му тешко, боже тешко – као да је убијен (61).
2. ... сврдо – одговори Радан нерад да дивани кад му *се хита* (64).
3. Страхуићи чисто *лакну* (194).
4. Ђир Трпко хода по механи, узврдао се; нит му *се седи* ни *стоји* (162).
5. ... и теби самом *се* чисто *сажали* што не свирају „Сећаш ли се оног сата“ (94).
6. – Од синоћ му *позлило!* – одговори поп, па настави читање (178).

Безличне реченице са дативом даљег објекта честе су у српском стандардном језику. Њима се исказује неко стање, расположење или осјећање бића (најчешће лица) којима се приписују (Стевановић 1991: 92). Та бића се најчешће означавају именским ријечима у дативу, како је овдје, или акузативу, мада може бити и другачије, рецимо у дативу или акузативу при чему се јавља и локатив за прецизирање мјеста вршења датог процеса (Бруји ми у глави, Пече ме у грлу). Наведени примјери се међусобно разликују у извјесном погледу, заједничко им је да имају у свом саставу датив даљег објекта којим је означено лице кога се тиче стање или расположење исказано глаголом у предикату. Ту је глагол са обавезним СЕ: *сажалити се*. Овај глагол захтијева обавезно присуство датива. У другом и четвртном примјеру присутно СЕ не припада глаголу, оно је ту знак реченичне имперсоналности – овакви глаголи у инфинитиву немају елемент *се*. Безличне реченице са овако уобличеним

³ О безличним реченицама са фазним глаголима говори се више у раду Танасић 2009.

предикатом информишу о расположењу лица које се исказује именском ријечи у дативу. У првом примјеру уз глагол *доћи* није довољан само даљи објекат у дативу; тај глагол у безличној реченици тражи и прилошку одредбу. Да је умјесто прилога *тешко* прилошка одредба *до грла*, датив не би морао бити исказан, али би се подразумевао, био би исказив.

У савременом српском језику има више подврста безличних реченица с даљим објектом у дативу, више него што сам уочио у анализираним приповијеткама. Број пронађених таквих реченица у анализираним Глишићевим приповијеткама довољан је да се укаже на то да постоје извјесне разлике међу њима, које почивају на значењу глагола око којих се образују те реченице, али није довољан да се да потпунији увид у те разлике.

Има код М. Глишића реченица и са помоћним глаголом *бити* и именском ријечи или прилогом у предикату које имају даљи објекат у дативу или акузативу. И у њима се приписује одређено стање, осјећање, расположење појму исказаном именском ријечју у дативу или акузативу. Тако је у следећим примјерима:

[3]

1. Као да их је *стид* што су онако завршили свој пређашњи састанак на Ивањдан (188).
2. У нашој кући *било би* ти и *лакше* и *рахатније* (216).
3. Никад се неће пожалити да јој је *тешко* (216).
4. Њој чисто *буде криво* (216).
5. Где је *било теже*, ту сте ми помогли (216).

Ове реченице се међусобно разликују по типу предиката – у првој је именски, у осталим прилошки. Заједничко им је постојање даљег објекта коме се приписује извјесно стање, осјећање, расположење. У првом примјеру, са именским предикатом, даљи објекат је у акузативу. У наредна три примјера, са прилошким предикатом, даљи објекат је у дативу. У петом примјеру, такође са прилошким предикатом, даљи објекат није исказан, али се може увести. Треба рећи да у савременом српском језику има реченица са једним и другим типом предиката у којим се не јавља даљи објекат. Овдје се такви примјери неће наводити пошто их нисам запазио у прегледаним Глишићевим приповијеткама.

Релативно често се јављају безличне егзистенцијалне реченице. Навешћу неколико таквих примјера.

[4]

1. *Нема* оних старих година (77).
2. *Нема* ти данас ни берићета – ништа! (77).
3. Нигде никога *нема* напољу ... (102).
4. А од бакшиша *нема* већ ни помена (146).
5. Водничара *нема*, нити га можемо наћи (183).
6. *Има*, хвала богу, и овде у нас добрих девојака (196).

7. Ако буде каква важна посла, нека га одмах тамо потражи (170).
8. ... прошле су оне старе године кад је било берићета (77).
9. Попа нестале (71).
10. И нестале га (73).
11. ... нестале га некуд низ поток (149).

Како се из датих примјера види, ове реченице се јављају са глаголима *имати* (чешће са негацијом) и *нестати*. Пошто се глагол *имати* у оваквим безличним реченицама јавља само у облику презенте, у седмом примјеру, гдје се ситуација исказана предикатом везује за будућност, долази помоћни глагол *бити*, а у осмом примјеру ситуација исказана предикатом везује се за прошлост и опет је предикат оформљен са глаголом *бити*, како је и у савременом српском стандардном језику⁴. Глагол *бити* се јавља и када се у оваквим реченицама јавља предикат у облику потенцијала, на шта наша литература не обраћа пажњу (Ако би било берићета...).

На различите начине могу се и модални глаголи наћи у предикату безличних глагола. Један примјер нашао сам са глаголом *морати*:

[5]

1. У њега су после подне, особито лети, прозори отворени, на столу мора бити цвећа (75).

У овом примјеру модални глагол има за допуну помоћни глагол *бити*; такав тип предиката карактеристичан је и за савремени српски језик.

Интересантно је да се глагол *требати* у безличним реченицама не јавља тако често, чак се глагол *ваљати* у сличном значењу јавља приближно као и тај глагол, што ни издалека не важи за данашњу ситуацију⁵. Навешћу неке примјере безличних реченица с тим глаголима.

[6]

1. ... а он ће већ даље чинити што треба (78).
2. Не треба се чудити, велико је весеље (85).
3. ... само ако треба да се на кога позове, они су ту као запете пушке (136).
3. ... а то се деси баш онда кад је требало суочити парничаре и ствар пресудити (152).
4. А и ваљало је да их насетује (78).
5. Ваљало је сад да Ђука пукне из својих пиштоља (91).
6. Сутра ваља поранити (92).
7. ... рекоше неки да ваља ићи кући (213).
8. А боме ваља да и ја што заслужим (141).

Релативно мали број примјера са глаголом *требати* не одсликава баш у потпуности ситуацију која је карактеристична за савремени српски језик у

⁴ О расподјели улога глагола *бити* и *имати* у оваквим реченицама в. рад Ковачевић 2005 и тамо наведену литературу.

⁵ О проблему у вези с глаголом *требати* у безличној реченици код нас је доста писано, в. рад Танасић 2005 и тамо наведену литературу.

вези с овим глаголом. У прегледаној грађи нису пронађени примјери за неке случајеве употребе овог глагола. У пронађеним Глишићевим примјерима са глаголом *ваљати* потпуније се представља стање у српском језику кад су у питању безличне реченице с тим глаголом.

Највећу фреквенцију у анализираним приповијеткама имају обезличене реченице. Овим називом у српској литератури именује се један тип безличних реченица које се разликују од свих других. Наиме, иако се ради о једночланим, безличним реченицама, код њих се радња одвија уз обавезно учешће агенса. Међутим, агенс се у тим реченици не исказује посебним граматичким средством (Стевановић 1991: 94–95; Станојчић – Поповић 2005: 252). Ове реченице се јављају са факултативно прелазним и непрелазним глаголима. У следећим примјерима у предикату се јављају непрелазни глаголи.

[7]

1. Сви су спремљени како ваља за бал, и како су неки виђали, а неки чули да *се спрема* по београдским баловима (49).
2. Дај да *се зарони*. Свуче ти се он лепо, засуче рукаве па зарони у вир... (71).
3. Хајде, вели, да *се* полако *гамиже*, па што бог да (71).
4. ... призову богме и своје старешине, па *се* ту *гости* и *весели* до неко доба ноћи (77).
5. Дође време да *се полази* (79).
6. Ту се једе, ту *се смеје* и пева, ту се пије, ту се свира и игра, ту се напија редом у свачије здравље (86).
7. ...тешко *се долази* до паре (141).
8. Ту ти *се* пева, *игра*, међу пушке (212).

И у савременом језику се овакве безличне реченице образују са непрелазним глаголима у предикату, па и са повратним – како нам и наведени примјери свједоче. У истој реченици се могу јављати и једни и други глаголи (6). У таквим случајевима јавља се једанпут елеменат *се*, као показатељ безличне реченице и повратног глагола. Занимљиви су примјери два и три. Овдје се предикатом исказана радња везује за агенс који значи једно конкретно лице. А познато је да је за ове реченице карактеристичан тзв. уопштени агенс (човјек уопште) или колективни конкретни вршилац (Станојчић-Поповић 2005: 252–253). И данас се, особито у разговорном језику јављају обезличене реченице гдје је неискazани агенс једно конкретно лице, а не човјек уопште. У ствари, ту се конкретном вршиоцу даје статус човјека уопште.

У следећим примјерима јављају се факултативно прелазни глаголи у предикату обезличене реченице.

[8]

1. Ту *се једе*, ту *се смеје* и *нева*, ту *се није*, ту *се свира* и *игра*, ту *се напија* у свачије здравље (86).
2. Ту ти *се нева*, *игра*, међу пушке (212).

Како је већ речено, у истој сложеној реченици могу се јављати и непрелазни и факултативно прелазни глаголи, како је у првом примјеру, гдје се поред неколико факултативно прелазних јавља и непрелазни глагол *смејати се*. Он са глаголом *невати* дијели једно *се*, које је овдје показатељ и повратног глагола и обезличене реченице. У другом примјеру је једно *се* показатељ једне обезличене и једне рефлексивне пасивне реченице, које сачињавају сложену реченицу саставног типа.

Међу обезличеним реченицама јављају се и такве које имају у предикату сентенцијалнопрелазне глаголе. Такве случајеве илуструју следећи примјери.

[9]

1. ...јер *се зуца* да се истичу и неки просци и ишту је (56).
2. ... *чује се* где читави потоци теку улицом (61).
3. Ја нећу да ми *се рече* да узимам мит (76).
4. – Вала, људи, мени *се чини* ... да је то само капетанов инат ... (119).
5. ... јер му *се досад никад није десило* да тако прође са својом свирком (146).
6. Да се Веса, Голуб и Бора, за које *се доказало* да су хтели у атар Милунов, казне са по два дана затвора ... (153).

Примјери са оваквим реченицама су релативно чести. Овакве реченице су карактеристичне и за савремени српски језик (Ивић 1983).

*

Анализа једног одабраног броја приповједака Милована Глишића показала је да се у њима јављају различити типови безличних реченица. Сви ти типови карактеристични су и за савремени српски језик. Такође, показало се да се у језику Милована Глишића безличне реченице јављају рјеђе него што је то карактеристично за савремени српски стандардни језик. Међу најфреквентнијим су обезличене реченице.

ИЗВОР

Милован Ђ. Глишић, *Одабрана дела*, Нови Сад – Београд, 1961.

ЛИТЕРАТУРА

- Бошков 1961:** Живојин Бошков, Милован Ђ. Глишић, предговор у књ. Милован Ђ. Глишић, *Одабрана дела*, МС–СК 3, Нови Сад–Београд, 7–24.
- Вукићевић 2009:** Драгана Вукићевић: *Приповедање Милована Глишића између говора и приче*, Глишић и Домановић 1908 – 2008, САНУ, Београд, 11–22.
- Добрашиновић 1958:** Голуб Добрашиновић, *О неким језичким и стилским појавама у приповеткама Милована Ђ. Глишића*, Наш језик, н. с. IX/5–6, Београд, 174–195.
- Ивић 1983:** Milka Ivić, *Iskazivanje direktnog objekta u (standardnom) srpskohrvatskom*, Milka Ivić, *Lingvistički ogledi*, Beograd, 113–126.
- Ивић 1998:** Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*, Сремски Карловци – Нови Сад.
- Јовановић 2009:** Јелена Јовановић, *Писци и стил*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд.
- Ковачевић 2005:** Милош Ковачевић, *Пунозначна и копулативна употреба глагола бити*, Српски језик X/1–2, Београд, 211–233.
- Николић 1959:** Берислав Николић, *Однос језика Милована Глишића према говору ваљевског краја*, Књижевност и језик XVI/4, Београд, 402–406.
- Станојчић – Поповић 2005:** Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Граматика српскога језика*, десето издање, Београд.
- Стевановић 1991:** Михаило Стевановић, *Савремени српски језик II, Синтакса*, пето издање, Београд.
- Танасић 2005:** Срето Танасић, *О употреби глагола требати*, Срето Танасић, Синтаксичке теме, Београд, 51–63.
- Танасић 2009:** Срето Танасић, *Безличне реченице с фазним глаголом у предикату у савременом српском језику*, Филозофски факултет у Источном Сарајеву, Посебна издања 3/1, Пале, 41–50.

БЕЗЛИЧНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ В РАССКАЗАХ
МИЛОВАНА ГЛИШИЧА

Резюме

В настоящей работе рассматривается употребление безличных предложений в рассказах Милована Глишича, сторонника идей Вука Караджича, которого история литературы считает основоположником сербского реалистического рассказа. Он внес значительный вклад в развитие сербского литературного языка в течение последних десятилетий девятнадцатого века. В согласии со своей вуковской ориентацией он внес в свои рассказы, наряду с народными мотивами, и стиль народного повествования, а также много языковых особенностей своего родного края. Правда, его диалект мало чем отличался от экавского литературного языка.

Анализ избранных рассказов Милована Глишича показывает, что в них встречаются почти все модели безличных предложений, существующих и в современном сербском стандартном языке. Правда, частотность предложений данного типа меньше, чем в современном языке. Среди замеченных безличных предложений чаще всего встречаются т.наз. обезличенные предложения или безличные предложения с обобщенным агенсом (Иде се кроз парк).

Срето Танасић